GAP भाषा
A MULTILINGUAL JOURNAL OF RESEARCH
(ISSN – 2582-8770)
Globally peer-reviewed and open access journal.

વૈરાગ્યની વ્યવહારિકતા પર વિશ્લેષણાત્મક અધ્યયન

ડૉ. નેહલ દવે

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, લકુલીશ યોગ યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ -
https://vidwan.inflibnet.ac.in/profile/340490, nehaldca08@gmail.com, 9427164478

વૈરાગ્ય નો સાચો અર્થ મારા માટે એ છે કે સ્ટિમ્યુલસ અથવા ઉત્પ્રેરકો હોવા છતાં મનમાં એ વસ્તુ, સ્થિતિ, વ્યક્તિ કે સંસારની ઉપસ્થિતિ હોવા છતાં એમાં સહજતા કે અસહજતા, ત્યાજ્ય અથવા ગ્રાહ્ય, પ્રેય અથવા શ્રેય, યોગ્ય અથવા અયોગ્ય ની સ્થિતિ ન હોય. ચાહે કામેચ્છા હોય કે ભોગેચ્છા હોય, એ ઉપસ્થિત હોવા છતાં એની ઉપસ્થિતિ કે અનુપસ્થિતિનો ભાવ ન હોય એ જ વૈરાગ્ય છે. જેમ એક બાળકની સામે જો કોઈ નગ્ન થાય અથવા સંસારનાં સુખો મુકી દે, તો પણ એનાં માટે કશું મહત્ત્વનું નથી, તેમ જ મારે સંસારની બધી કામનાઓ પ્રત્યે વૈરાગ્ય મેળવી એની ઉપસ્થિતિ અને અનુપસ્થિતિથી પરે જવું છે.

હું અમુકવાર અનુભવું છું કે સંસારથી દૂર ભાગવાનાં પ્રયાસમાં કદાચ સંસાર વધુ ને વધું મારામાં વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો છે. કારણ કે મને સંસારની એ વસ્તુઓમાં હજુ પણ રુચિ છે, જે મારાં ડોપામાઇનને રિલિઝ કરવામાં મદદ કરે છે અને એ મને વિવિધ સ્રાવોને વહેતા રાખવાની ઇચ્છા કરાવે છે, જે મારી સંસારમાં રહેવાની રુચિ વધારે છે. પરન્તુ સંસાર એક એવી માયા છે, જે અયોગ્ય અને નશ્વર જાણાતા પણ અમુકવાર નાના સંકલ્પ કરવા માટે પ્રેરે છે. જેથી થોડી વાર માટે પણ ખરું, પણ એ વૈરાગ્યનો ત્યાગ કરીને સંસારની અયોગ્ય અને નશ્વર વસ્તુ/વ્યક્તિ/પરિસ્થિતિ ને પામવાની ઇચ્છા થઈ આવે. પરન્તુ આમાં કેવી અનુઠી વાત છે કે એક પલે આ સંકલ્પ થતાં જ મારી ક્રિયાઓ એ સંબંધિત થવા લાગે છે અને ક્રિયાઓ કરતા કરતા આત્મવિશ્લેષણની પ્રક્રિયામાં જ જણાઇ આવે છે કે આ તો સંસાર છે અને આની પાછળ ભાગવામાં કે કોઈપણ પ્રકારની ક્રિયા કરવામાં કોઈ સાર નથી.

વૈરાગ્ય કોઈ પામવાની વસ્તુ નથી. કોઈ વ્યક્તિ કોઈ ક્રિયા કે સાધનાથી વૈરાગ્ય તો પ્રાપ્ત ન જ કરી શકે. ભલે તે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણાં ઉપાયો કરે. એ ઉપાયો માત્ર વૈરાગ્ય તરફ જવાનાં સંકેતો હોઈ શકે અથવા માર્ગો હોઈ શકે. પરન્તુ સ્વયં વૈરાગ્ય તો પૂર્ણતઃ અવ્યક્ત જ છે. જો કોઈ વૈરાગ્યને સાધકની ક્રિયા-કલાપથી આંકવાનો પ્રયત્ન કરે, તો એનાંથી મહામૂર્ખ કોઈ છે જ નહીં. માનો કે તમે કોઈ સાધકની સામે અત્યન્ત સ્વાદિષ્ટ અને આકર્ષક ભોજન મુક્યું અને એ સાધકે એનાં સ્થાને સામાન્ય ભોજન અથવા સાત્વિક ભોજન લેવાનું સ્વીકાર્યું, તો એ સ્વાદિષ્ટ ભોજન પ્રત્યે એની વૈરાગ્યતાને નથી બતાવતું. એ તો એ સત્ય તરફ સંકેત કરે છે કે આ સાધક સ્વાદિષ્ટ અને સાત્વિક ભોજનની વચ્ચે ભેદ કરે છે અને પ્રયાસ કરીને સાત્વિક ભોજન તરફ ઝુકે છે. એ વાત શતપ્રતિશત સત્ય છે કે એ સાધક પોતાનાં સત્વની રક્ષા માટે જાગરૂક છે અને વૈરાગ્ય તરફ એ જવા માટે કટિબદ્ધ છે. પરન્તુ એને વૈરાગ્ય થઈ ગયો છે એ કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. આવી જ રીતે કોઈ પણ સાધક કે સાધિકા વિપરીત લિંગ તરફ જતા પોતાને રોકે છે, પરન્તુ એ માત્ર વૈરાગ્ય તરફ જવાનો એક સંકેત છે, સ્વયં વૈરાગ્ય નહીં. ઉક્ત વચનોથી હું પ્રયાસોને વ્યર્થ નથી સિદ્ધ કરી રહ્યો, પણ એ સમજવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો છું કે કોઈ ક્રિયા કે સ્વભાવથી વૈરાગ્યનું આકલન ન કરી શકાય. વૈરાગ્ય સ્વયમ્ એક દિવ્ય અને અદ્વિતીય સ્થાન છે, જ્યાં સંસારની અનુપસ્થિતિ અને ઉપસ્થિતિ ગૌણ થઈ જાય છે. મારે એ વૈરાગ્ય તરફ પોતાને લઈ જવો છે. જે કદાચ મારા વૈરાગ્ય તરફનાં પ્રયાણને અવશ્ય બતાવે પણ વૈરાગ્યનો કોઈપણ રીતે સાક્ષી ન બની શકે.

તો જ્યારે સંસાર તરફ જવાની ઇચ્છા થાય, તો અર્થ છે કે સંસાર અને પરમાત્મા વચ્ચે હજું મારા મનમાં ભેદવૃત્તિ છે. આનો અર્થ એ નથી કે, સંસારની નશ્વર વસ્તુઓ/વ્યક્તિઓ/પરિસ્થિતિઓ ને પામવાનો અને ઈશ્વરને પામવાનો પ્રયત્ન એક જ વાત છે. પણ આનો અર્થ એ છે કે સંસાર કોઈ રીતે ઉપસ્થિત હોય, તો પણ ઈશ્વર પ્રત્યે જવાનાં પ્રયત્નો ઓછા ન

https://www.gapbhasha.org/

થાય અને સંસાર હોવા અથવા ન હોવા તરફ કોઈ ધ્યાન ન રહે. માત્ર એકલક્ષ્ય અથવા એકભક્તિ અથવા એકશ્રદ્ધા હોય બાકી બધાનું હોવું કે ન હોવું મહત્વપૂર્ણ ન હોય. જો આ રીતે સંસારમાં રહેવું કેહવાય તો મને વાંધો નથી. બાકી સંસારને પોતાનાં અંતઃકરણમાંથી પૂર્ણપણે ઉખાડી ફેંકવાની ઘેલછા પાળવાને બદલે એ ઈશ્વર તરફ જવાની પૂર્ણ પ્રબળતાને પાળવી મને વધું યોગ્ય જણાય છે.

વૈરાગ્ય એક જ સાધન છે, જે ઈશ્વરાનુભૂતિ તરફ લઈ જઈ શકે છે. પરન્તુ હું મારા વર્તનથી મારા વૈરાગ્યનું માપન કરવા માંગતો નથી. વૈરાગ્ય એક એવું લક્ષ્ય છે, જે પોતાની ઉપસ્થિતિને પ્રતિ પણ વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે. આ શબ્દો સમજવા કઠિન છે, પણ વાસ્તવિકતા તો એ જ છે કે વૈરાગ્ય પોતાની ઉપસ્થિતિ પ્રતિ પણ વૈરાગી છે. જો કોઈરીતે વૈરાગ્યની ઉપસ્થિતિનું ભાન થઈ પણ જાય એમ માનીએ, તો પણ વૈરાગ્ય સ્વયં એ ઈશ્વર પ્રતિ સંકેત કરીને પોતાની ઉપસ્થિતિને નકારી દેશે અથવા તો વૈરાગ્યનાં એવાં ફૂવામાં સાધકને લઈ જશે, જ્યાં વૈરાગ્ય જ હોય પણ એ વૈરાગ્યનાં ફૂવામાં માત્ર ઈશ્વર પ્રકાશ સિવાય કશું દેખાય જ નહીં. આમ અમૂર્તને મૂર્ત કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરે. જે વૈરાગ્ય અમૂર્ત છે, એ એનાં સ્થાને રહે અને ઈશ્વર તરફ લઈ જવાનું કાર્ય કરે એ જ વૈરાગ્ય પરાકાષ્ઠા કહી શકાય.

જો વૈરાગ્ય આત્મસાક્ષાત્કારનો એક સંકેત માત્ર કહીએ, તો આ માર્ગ પર લાગેલા એવા સંકેતો જેવું છે, જે પોતે માર્ગ પર રહીને લોકોને ઘર સુધીનો માર્ગ બતાવે છે, લોકોને સુરક્ષિત રહેવાની પ્રેરણા આપે છે અને લોકોને સ્વેચ્છાએ નિર્ણય લેવાની સ્વતન્ત્રતા પણ આપે છે, પરન્તુ પોતે ક્યારેય કશે પહોંચતા નથી. એમને તો ત્યાં રહીને જ પોતાનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરી લીધું છે. હવે માત્ર એ સંકેતનાં રૂપમાં લોકોને એ આત્મસાક્ષાત્કારનાં માર્ગે દોરે છે. જો કોઈ વૈરાગ્યની અવગણના કરીને આત્મહત્યા કરે, તો પણ એ વૈરાગ્ય ત્યાં જ રહીને પોતાનાં કાર્યમાં લાગેલો રહે છે. મનુષ્ય ઘરે પહોંચે કે પરલોક એ માર્ગમાં સ્થિત સંકેતોને પ્રભાવિત કરતા નથી. તેવી જ રીતે સાધક આત્મસાક્ષાત્કાર તરફ જાય કે આત્મહત્યા તરફ એ વૈરાગ્ય સર્વદા માર્ગ ચિંધતો રહે છે અને પોતાની કે બીજાની ઉપસ્થિતિ અને અનુપસ્થિતિ પ્રતિ વૈરાગી જ રહે છે.

સંસારમાં કોઈ વ્યક્તિ ક્રિયા કે પ્રતિક્રિયાથી પરે જઈને માત્ર સ્વકર્તવ્યનું પાલન કર્યા કરે, તો વૈરાગ્યનું અનુવર્તન કહી શકાય. જો સુખ અને દુઃખમાં પોતે ઈશ્વર તરફ સંકેત રાખીને બધું જોયા કરે, તો પણ વૈરાગ્યનાં માર્ગનો સંકેત કહી શકાય. ભોગ્ય અને ત્યાજ્યમાં જે ભાવ રહેલો છે, તે માત્ર ઈશ્વર તરફ જવાની એની દૃઢનિષ્ઠાને દર્શાવે, તો એ વૈરાગ્યનાં રાજમાર્ગ પર જવાને યોગ્ય તો ગણી જ શકાય. આ સંસાર કદાચ સ્વયં વૈરાગ્યનો પાઠ ભણાવે છે અને પોતે વારંવાર પરિવર્તન કરીને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે છે કે હે જીવ! વૈરાગ્ય કર. તારી જાતે જ જોઈ લે કે હું સંસાર અત્યન્ત પરિવર્તનશીલ છું અને જે આજે તને સુખ આપનારી વસ્તુ/વ્યક્તિ/પરિસ્થિતિ છે, એ કાલે શું કદાચ બીજી જ ક્ષણે દુઃખ અને યાતનાઓ આપે છે. આથી જ તૂ વૈરાગ્યનો પાઠ ભણી લે અને વૈરાગ્યની જ ઉપાસના કર. પણ મનુષ્ય તો ઘણીવાર પોકારી પોકારીને કહેલા વૈરાગ્યનાં ઉપદેશોને પ્રતિ ઉદાસીન રહે છે, તો સંસારનાં ચક્રમાં વિદ્યમાન આ વૈરાગ્યનાં પાઠને કેવી રીતે ધ્યાને લઈ શકે? એની વૃત્તિ તો માત્ર અને માત્ર વૈરાગ્યનું નાટક કરવાની અને એની આડમાં સંસારને માણવાની જ છે.

“હું તો સામે વાળાને સંભણાવી દઉ, જો કશું ખોટું કરે” આ વાક્ય મે અનેકવાર વિભિન્ન લોકોનાં મુખેથી સાંભળ્યું છે. એ વ્યક્તિ મારા સંબંધી હોય, મિત્ર હોય કે બોસ અથવા સહકર્મચારી. અનેકવાર મે પણ આ વાક્યનો પ્રયોગ કર્યો છે. બધાને બીજાને સંભણાવી દેવામાં જે આનંદ મળે છે એ કદાચ બીજી કોઈ સ્થિતિમાં નથી મળતો. કારણ કે એ સમયે એ વ્યક્તિ પોતે વૈરાગી અથવા સત્ય (ઈશ્વર)નાં સંકેતકનો કિરદાર નિભાવે છે. તો એ કિરદાર કરવામાં તો એને ઘણો આનંદ થાય છે પરન્તુ અન્તે એક અભિનેતાની જેમ એને પણ પોતાનાં વાસ્તવિક જીવનમાં અને સાચા શબ્દોમાં કહીએ તો પોતાની સાચી વૃત્તિ તરફ પાછું આવવું જ પડે છે. પછી એ ઉછીનો લીધેલો વૈરાગ્ય દ્વેષ અને અભિમાનનો સાક્ષી માત્ર બની રહે છે.

ઉક્ત વચનોથી મે એ શીખ્યું છે કે જો એક નાટક કરવામાં વૈરાગ્ય આટલું સુખ આપતું હોય, તો વાસ્તવિક વૈરાગ્ય કેટલો આનન્દમય હશે. એ વૈરાગ્યથી દ્વેષ અને અભિમાન જેવા દુષ્પરિણામો પણ ન જન્મે અને ચિરકાલીન આનન્દની પ્રાપ્તિ પણ થઈ જાય. આ વૈરાગ્ય સાચે મને અમુકવાર ઈશ્વર સરખો લાગે છે. જેનો આશ્રય લેતા જ ઈશ્વરાનુભૂતિની નિશ્ચિતતા થઈ જાય છે. પણ એ વૈરાગ્ય એવો વૈરાગી છે કે એ સમયે પણ એ ઈશ્વર તરફ જવાનો સંકેત કરી દે છે. સંસારની પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં વૈરાગ્ય જોવાની વૃત્તિ અને વૈરાગ્યનાં સંકેતોને સમજવાની વૃત્તિ જ પર્યાપ્ત છે, જે વૈરાગ્યનાં ફૂવામાં રહેલા

https://www.gapbhasha.org/

એ દેદીપ્યમાન ઈશ્વરનાં સાક્ષાત્કાર કરી બતાવે.

ક્યાં આ સંસારની સામાન્ય ક્રિયાઓ, જેને સામાન્ય મનુષ્ય દૈનિક ક્રિયા માત્ર ગણે છે અને ક્યાં એ સંસાર દ્વારા અપાતો વૈરાગ્યનો પાઠ, જેને સમજવા માટે વૈરાગ્યની જ શરણ લેવી પડતી હોય છે. સાચે જ આ વૈરાગ્ય અત્યન્ત વૈરાગી છે, પોતાની ઉપસ્થિતિનું ભાન થવા ન દે અને પોતે એટલો મહત્વપૂર્ણ છે કે એનાં વગર ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર શક્ય પણ ન બને. આવા વૈરાગ્યને પામવા માટે મારે કોઈ પ્રયત્ન કરવા કે ન કરવા એ વિષે હું પોતે અવઢવમાં છું. પણ એટલું નિશ્ચિત છે કે એ વૈરાગ્યનાં સંકેતોને સમજવા માટે મારે સર્વદા તત્પર રહેવું છે.

વૈરાગ્યનો અર્થ નિષ્ક્રિયતા તો બિલકુલ નથી. કારણ કે સંસારથી વૈરાગ્યનો અર્થ થાય છે કે સંસારની એવી કોઈ વસ્તુ/વ્યક્તિ/પરિસ્થિતિ ને પ્રાપ્ત કરવામાં ઉદાસીનતા રાખવી, જે સંસારનાં દલદલમાં ધસાવ્યા જ કરે. જો આને સામાન્ય મનુષ્યનાં શબ્દોમાં કહીએ, તો વૈરાગ્ય એટલે કોઈ પ્રકારનો પ્રયત્ન જ ન કરવો અને કશું મળી જાય તો એને છોડી દેવું અથવા એની પરવા ન કરવી. જો વૈરાગ્ય પ્રયત્ન ન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, તો એ માત્ર સંસાર તરફ પ્રયત્ન ન કરવાનો ઉપદેશ જ આપે છે. ન કે પ્રયત્ન ત્યાગવાની વાત કરે છે. કર્તવ્ય અને ઈશ્વર તરફની દોટ માટે જ વૈરાગ્ય સંકેતો આપ્યા કરે છે. જીવનમાં ઘટી રહેલા પ્રત્યેક પરિવર્તનો સંકેત આપે છે કે વૈરાગ્ય ધારણ કર. મે વાંચ્યુ છે કે घडी की टिक-टिक जीवन पर वैसे ही प्रहार कर रही है, जैसे कोई लक्कडहारा कुहाडी से पेड पर... એમ જ સંસારનાં પ્રત્યેક પરિવર્તનો વૈરાગ્ય તરફ ધક્કો મારી રહ્યા છે. જો જાણીને એ સંદેશની અવગણના કરૂં, તો પણ ક્યારેક ને ક્યારેક એ વૈરાગ્ય પોતાનું કામ કરશે.

अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम्।
वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चति आशापिण्डम्॥

ભલે ગલિત અને પલિત અવસ્થા સુધી વૈરાગ્યનાં સંદેશને ન સાંભળું, પણ દેહાવસાનથી તો બધો મોહ છુટી જ જશે. ચાહે એ ક્ષણવાર માટે છુટે. બીજા જન્મે ફરી વૈરાગ્ય પોતે સંકેત આપ્યા જ કરશે. એ સંકેતો કર્તવ્યપાલનનાં જ હશે. વાસ્તવિકતા એ પણ જણાય છે કે વસિષ્ઠ દ્વારા વર્ણિત આભ્યાન્તર કર્મ વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો એક સરળ માર્ગ છે. આસનપ્રાણાયામાદિ ની ચર્ચા કરતો વસિષ્ઠ સંહિતા ગ્રન્થ આમ તો હઠયોગનો ગ્રન્થ મનાય છે. પણ મને તો એ રાજયોગનો ગ્રન્થ લાગે છે. કારણ કે એ બધા યમાદિ ને બાહ્ય રીતે નહીં આભ્યન્તર રીત કરવાની વાત કરે છે.

जातस्य द्विविधौ ज्ञेयौ पन्थानौ वेदचोदितौ।
कर्मात्मकावुभावेतौ प्रवर्तकनिवर्तकौ॥१९॥
वर्णाश्रमाणां कर्मैव कामसंकल्पपूर्वकम्।
प्रवर्तकं भवेदेतत् संसारे वै प्रवर्तनात्॥२०॥
तदेव ज्ञानसंयुक्तं सर्वकामविवर्जितम्।
निवर्त्तकं भवेदेतज्जन्मनस्तु निवर्त्तनात्॥२१॥

અર્થાત્, જીવમાત્ર માટે પ્રવર્તક અને નિવર્તક એમ બે પ્રકારનાં માર્ગો છે, જેનો બોધ વેદો આપે છે. સંસારમાં વર્ણાશ્રમીઓ માટે કામસંકલ્પપૂર્વક કરવામાં આવેલ કર્મ પ્રવૃત્તિ કરાવનાર જ હોવાથી પ્રવર્તક છે. પરન્તુ એ જ કર્મોને નિષ્કામતાથી અને જ્ઞાનયુક્તપણે કરવામાં આવે, તો એ કર્માનુષ્ઠાનો પુનર્જન્મનાં ચક્રને તોડી નાંખે છે, માટે એ નિવર્તક માર્ગ છે.

આ વાત ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં વારંવાર પુનરાવૃત્તિ સાથે વિવિધ ઉપાયોથી કહ્યા કરે છે.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते। इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः॥१०.८
मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम्। कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च॥१०.९
तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम्। ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते॥१०.१०

https://www.gapbhasha.org/

GAP भाषा
A MULTILINGUAL JOURNAL OF RESEARCH
(ISSN – 2582-8770)
Globally peer-reviewed and open access journal.

અર્થાત્, હું જ આખા સંસારની ઉત્પત્તિનું મૂળ કારણ છું અને મારાથી જ આ સંસાર પ્રવૃત્ત થઈ રહ્યો છે. આ જાણીને શ્રદ્ધા અને ભક્તિ યુક્ત બુદ્ધિમાન ભક્તો મારૂં જ નિત્ય ભજન કર્યા કરે છે. એમ નિરંતર મારામાં મનને પરોવી રાખનારા અને મારામાં જ પ્રાણોને અર્પણ કરનારા ભક્તો પરસ્પર મારી વિભૂતિઓનો બોધ આપીને અને કહીને સર્વદા સંતુષ્ટ રહે છે, અને તેઓ મુજ પરબ્રહ્મમાં જ નિરંતર રમ્યા કરે છે. તેઓ નિરંતર મારામાં પરોવાયેલા અને પ્રેમપૂર્વક મારૂં ભજન કરનારા ભક્તોને હું બુદ્ધિયોગનું દાન કરુ છું અને એ બુદ્ધિયોગથી એ મારા ભક્તો મને જ પામી જાય છે.
ભગવાન સ્વયં વૈરાગ્યને જ પોતાનાં તરફ આવવાનો એક માત્ર માર્ગ માને છે અન્યથા એમને વૈરાગ્યને મુખ્ય ગણાવવાની કોઈ આવશ્યકતા ન હતી. **मामेकं शरणं व्रज** એ ભલે ભગવાન પોતાની તરફ આવવાનું આહ્વાહન આપે છે, પણ ત્યાં વૈરાગ્યનો જ માર્ગ મને જણાય છે. આભ્યાન્તર કર્મ કરતા કરતા જે પણ બાહ્ય ક્રિયા-કલાપ થાય એ નિષ્કામ કર્મ કરવું અને બધી જ ક્રિયાઓ ઈશ્વર માટે કરવાનું નામ જ વૈરાગ્ય છે.

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत्। यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम्॥९.२७
शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः। संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि॥९.२८

અર્થાત્, હે અર્જુન! તુ જે પણ કર્મ કરે છે, ખાય છે, યજ્ઞમાં હોમે છે, દાન કરે છે અને તપ કરે છે, એ બધું મને અર્પણ કરી દે. એવું કરીને તારો કર્મબંધનોથી અને શુભાશુભ કર્મફળોથી પૂર્ણપણે છુટકારો થઈ જશે. આમ તારી જાતની સાથે તારૂં સર્વસ્વ મને અર્પણ કરીને (સંન્યાસયોગનું પાલન કરીને) પૂર્ણપણે મુક્ત થયેલો તું મને જ પામીશ.

अग्रे वह्निः पृष्ठे भानुः रात्रौ चुबुकसमर्पितजानु।
करतलभिक्षः तरुतलवासः तदपि न मुञ्चति आशापाशः॥

સંસાર છોડ્યા પછી પણ જો સંસાર ન છુટે, તો યોગ્ય ન ગણાય. જો વૈરાગ્યની સાચી ઉપસ્થિતિ થઈ જાય, તો સંસાર છોડ્યા પછી સંસારમાં રહેલી તુચ્છતા તરફ ધ્યાન ન જ રહે. સંસાર છોડનારને જે સંસાર તરફથી વિરક્તિનું સત્યાપન (વેલિડેશન) જોઈતું હોય છે, એની આવશ્યકતા જ ન રહે. વૈરાગ્ય કોઈ સિદ્ધ કરવાનો વિષય નથી એ માત્ર ઈશ્વર તરફ જવાનો પ્રત્યેક જીવ માટે સંકેત છે, જે માત્ર ચોક્કસ રીતે જોવાથી સિદ્ધ થાય છે. અતઃ એવા વૈરાગ્ય તરફ જવું છે, જેમાં આત્મજ્ઞાન થાય અને સંસાર તરફથી સત્યાપનની પણ ઝંખના ન રહે.

धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी,
सत्यं मित्रमिदं दया च भगिनी भ्राता मनःसंयमः ।
शय्या भूमितलं दिशोऽपि वसनं ज्ञानामृतं भोजनं,
ह्येते यस्य कुटुम्बिनो वद सखे कस्माद्भयं योगिनः ।

જેનાં પિતા ધૈર્ય, માતા ક્ષમા, ગૃહિણી શાન્તિ, મિત્ર સત્ય, ભગિની દયા અને ભ્રાતા મનઃસંયમ છે, આ ઉપરાંત ભૂમિ જેની શૈય્યા, સર્વે દિશાઓ જેનું વસ્ત્ર અને જ્ઞાનામૃત જ જેનું ભોજન છે, આવા કુટુંબી જનો વાળા યોગીને કોનો ભય હોઈ શકે?

સંદર્ભગ્રંથો

[1] શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, ગીતાપ્રેસ
[2] શંકરાચાર્ય વિરચિત ભજ ગોવિંદમ્ - પ્રકાશક - શ્રી રામકૃષ્ણ મઠ મૈસુર, ISBN – 81-7823-246-4
[3] વૈરાગ્યશતકમ્ - ભર્તૃહરિ
[4] શ્રીમદ્ભાગવતમહાપુરાણ - ગીતાપ્રેસ

https://www.gapbhasha.org/